

Přípravné období rozdělení čs. státu a armády

Před deseti lety se rozdělila Československá armáda. Kromě legislativního zabezpečení rozdělení státu a jeho armády věnovalo velení armády pozornost analýze zkušeností analogických procesů v historii, zvláště naší, dále anticipaci možných problémů při dělení a především plánování faktického rozdělení ozbrojených sil a nakonec jaké mělo důsledky.

1. Zkušenosti analogických procesů dělení armády v historii

V moderních dějinách dvacátého století se z dostupných materiálů podařilo shromáždit pouze zkušenosti ze dvou případů dělení státu, a sice ze švédsko-norského rozchodu v roce 1905 a dále v případě oddělení Irsku od Anglie v roce 1921. Daleko větší zkušenosti poskytují vlastní československé dějiny, a to z rozdělení rakousko-uherské armády v roce 1918 z rozdělení československé armády v březnu 1939.

1.1 Dva případy dělení v moderních dějinách 20. století

1.1.1 Švédsko - Norsko

Švédsko-norská unie vznikla na sklonku napoleonských válek v roce 1814. Zpočátku šlo o unii personální, spojenou osobou panovníkovou. Později byla v roce 1815 schválena jak norským sněmem (*Stortingem*), tak švédským říšským sněmem (*Riksdagem*). Vyvíjela se po celé 19. století, avšak pro náš případ bylo rozhodující zjištění, že norská armáda jako samostatný celek nikdy nepřestala existovat. Bylo to v souladu s ústavními ustanoveními z let 1814 až 1815. Král stál v čele státní církve a byl nejvyšším velitelem vojska a loďstva. Přitom norské ozbrojené síly byly od švédských zcela odděleny a nesměly být bez souhlasu *stortingu* ani redukovány, ani zvětšeny, ani užity za hranicemi státu. Tento stav s dílčími obměnami trval až do roku 1905, kdy se oba státy mírovým způsobem rozešly. Žádné problémy s dělením armády a její výzbroje tedy nenastaly a norskó-švédský rozchod, likvidace existující unie, neposkytovaly pro československý případ vážnější poučení.

1.1.2 Anglie-Irsko

Máme-li charakterizovat oddělení Irsku od Anglie 26. prosince 1921, šlo fakticky o odchod koloniální velmoci z kolonie. Velká Británie sice poskytla Irsku samostatnost, ale fakticky jen ve formě *dominia*, podobně jako Kanadě či Austrálii. Vyhradila si přitom kontrolu irské zahraniční politiky a částečně i politiky vnitřní, dále právo svého loďstva užívat irské přístavy aj. Tyto podmínky byly později postupně měněny ve prospěch Irsku, a to až do doby po druhé světové válce. V roce 1921 byla v Irsku armáda britská, která se přemístila do Velké Británie, přičemž Irsku nabídla odkoupit část výstroje. Kromě toho byla v Irsku původně ilegální silná Irská republikánská armáda (IRA), která do té doby bojovala proti Angličanům. Ani tento případ nebyl pro československé dělení vážnější inspirací.

1.2 Rozdělení rakousko-uherské armády v roce 1918

Posuzujeme-li vznik armády samostatného Československa v roce 1918, nelze podle mínění vojenských historiků pro mimořádnost bezprostředně poválečných poměrů hovořit v pravém slova smyslu o dělení rakousko-uherské armády na ozbrojené síly nástupnických států jako o předem připraveném a tedy i řízeném procesu.

Spontánní průběh vyhlášení samostatného československého státu souběžně s rozpadem rakousko-uherské armády na frontě i v zázemí, živelný návrat vojáků domů i aktivity místních civilních a vojenských institucí v jednotlivých regionech při organizaci prvních vojenských jednotek, případně i přebírání výzbroje měly všechny rysy revolučních událostí, které není možné zásadním způsobem řídit ani usměrnit.

Podstatná byla rovněž skutečnost, že v prvním období fakticky neexistovala přímá spolupráce mezi československými a rakouskými státními a vojenskými orgány, která by určité dělení armády řešila, protože to v tehdejší atmosféře převratu nebylo ani možné. Případní partneri jednání, tj. ministerstvo války ve Vídni a pražské vojenské velitelství na jedné straně, a na druhé straně Národní výbor a jeho vojenská složka, byli ve zcela protikladné pozici a šlo jim v první řadě o to, udržet či převzít moc. V těchto intencích také probíhala jednání jak v Praze, tak na nižších úrovních i v jiných městech Čech a Moravy, která většinou skončila 29. října 1918 převzetím moci českými orgány.

Z hlediska rakousko-uherských vojenských složek na našem území se rozhodujícím faktorem stalo uzavření příměří mezi Dohodou a Rakousko-Uherskem 3. listopadu 1918, kdy byly zastaveny boje a císařská armáda přestala fakticky existovat. Její velitelské a správní orgány sice existovaly dál, byly ovšem neakceschopné.

Do 12. prosince se jako jeden z nástupnických států - budoucí partner v jednání s Československem o armádě - ustavilo německé Rakousko.

1.2.1 Rakousko-uherská armáda

Pokud se jedná o Rakousko-Uhersko po první světové válce, šlo fakticky o armádu státu poraženého (Rakouska a Maďarska), i když po válce na troskách monarchie vznikaly rovněž tzv. nástupnické státy vítězné, mezi jinými Československo. Naše republika byla fakticky jediným nástupnickým státem, který byl s výjimkou Hlučínska vytvořen pouze na území Rakouska-Uherska. (Území Polska patřilo před válkou částečně i Rusku a Německu. Jiné části teritoria monarchie převzaly už před válkou existující Srbsko, které se tak změnilo v Jugoslávii, dále pak Itálie a Rumunsko.)

V mírové smlouvě s Rakouskem, uzavřené 10. září 1918 v St. Germain en Laye, bylo stanoveno, že Rakousko jako stát poražený smí udržovat pouze profesionální armádu pro vnitřní pořádek a jako hraniční stráž, a to v maximální síle 30 tisíc mužů včetně důstojnického sboru. Počty Celní a lesní stráže, resp. četnictva a policie, nesměly překročit stav z roku 1913. Výzbroj armády byla přísně omezena, zejména bylo zakázáno letectvo a těžké zbraně, především děla. Na tisíc mužů mohla být ve výzbroji pouze tři lehká děla a patnáct strojních pušek (kulometů). Loďstvo mohlo mít pouze tři říční hlídkové čluny na Dunaji, které vybrala mezispojenecká komise. Ostatní zbraně musely být do tří měsíců vydány spojencům. Prakticky k tomu došlo už po příměří.

Mírové podmínky s Maďarskem, podepsané 4. června 1920 v Trianonu, byly v oblasti vojenství stejné jako u Rakouska. Stav vojska byl stanoven na 35 tisíc mužů včetně důstojnického sboru. Kontrolní mezispojenecká komise mohla povolovat zvýšení počtu celníků, četníků a policie nad stav z roku 1913.

K dělení armády tedy teoreticky mohlo dojít pouze mezi Rakouskem a Maďarskem. Obě části soustátí však začaly armády od vzniku dualistického Rakouska-Uherska v roce 1867 budovat samostatně a jen se společným vrchním velením. Tento proces byl prakticky dokončen až při posledním předválečném vyrovnání mezi Předlitavskem a Uherskem v roce 1907, takže po válce jednoduše rakouské pluky převzalo Rakousko a maďarské pluky Maďarsko.

1.2.2 Československo-rakouská jednání

S rakouskou armádou byla 13. 12. 1918 uzavřena rámcová smlouva, podle níž měl být vojenský materiál na území ČSR a Rakouska uvolněn do výše jedné pětiny pro každý stát.

Československé ministerstvo národní obrany zřídilo ve Vídni Československou likvidační vojenskou komisi, která ve společné Mezinárodní likvidační komisi vymáhala vojenský materiál pro ČSR, přejímala jej a odesílala do vlasti. Rostoucí agenda si vynutila přeměnit komisi v Likvidační úřad pro věci vojenské se sídlem ve Vídni v počtu 73 důstojníků. Úřad se dělil na 12 odborů a referátů, zastupujících přímo odbory a oddělení ministerstva národní obrany.

Podpisem mírové dohody s Rakouskem v září 1919 byly likvidační orgány zrušeny a vzhledem k nedokončení prací byl vytvořen Referát vojenské správy při úřadu plnomocníka ve Vídni a od května 1920 Vojenský odbor úřadu zástupce ČSR v rakouské sekci reparační komise ve Vídni. Uzavření mírové smlouvy s Rakouskem uzavřelo likvidační proces po rakousko-uherské armádě, protože smlouva v článku 133 stanovila, že veškerý materiál bude vydán „čelným spojeným mocnostem“, k nimž však ČSR nebyla počítána. Tím mj. přišla republika o válečné lodě na Dunaji.

V další fázi připadal v úvahu jen nákup vojenského materiálu, případně kompenzace za uhlí a cukr, v tu dobu v Rakousku nedostatkové. Částí vojenského materiálu přitom tehdy disponoval i soukromý obchod, často nesolidního rázu. Některý naléhavě potřebný materiál byla československá vojenská správa nucena nakupovat. Dělo se tak od srpna 1919 nákupní a přejímací komisí pro zbrojní materiál při úřadu čs. plnomocníka ve Vídni. Celkově čs. vojenská správa získala v době od 18. 12. 1918 do 30. 10. 1919 vojenský materiál v úhrnné ceně jen 37,5 miliónu korun, i když skutečná hodnota byla podle dobového vyjádření vojenských orgánů podstatně vyšší. Prakticky až na pistole nešlo o zbraně. Největší položky tvořil železniční (9,1 miliónu korun), mostní (3,6 mil.) a automobilní (7,1 mil.) materiál. Z leteckého materiálu šlo pouze o 6 hangárů, i když do 1. 10. 1919 muselo Rakousko vydat nebo zničit 1333 vojenských letadel a 3289 leteckých motorů.

Likvidovaný materiál po rakousko-uherské armádě měl koncem války nesporně obrovskou hodnotu. Čs. armáda však neuskutečnila své předpokládané záměry získat poměrný díl vojenského materiálu, zejména pokud šlo o výzbroj, protože ke spravedlivému dělení, ani k řízenému postupu v jednání zúčastněných států nedošlo.

1.2.3 Legislativa

Vzhledem k naléhavým existenčním potřebám ČSR bylo v branné oblasti využito stávajícího právního řádu Rakouska-Uherska formou převzetí jeho právních norem (zákon č. 11/1918 Sb. z 28. 10. 1918). Jednalo se celkem o 19 zákonů a císařských nařízení, z nichž většina pozbyla platnosti přijetím branného zákona č. 193/1920, zbývající byly nahrazeny odpovídajícími zákony v průběhu třicátých let. Uplatnění převzatých právních předpisů se záhy střetávalo s řadou obtíží praktického rázu, daných zejména specifikou utváření čs. armády z několika složek. Např. čs. dobrovolnické legie, existující v zemích Dohody již před vznikem ČSR, se řídily vlastním zákonodárstvím, které se neshodovalo s právním řádem, platným v ČSR.

Rovněž aplikace převzatých norem na domácí půdě byla v praxi zužována zvláštnostmi výstavby nové čs. armády, která postrádala řadu dosavadních prvků bývalé rakousko-uherské armády (zeměbranu, domobranu). Reálná použitelnost převzatých zákonů se tedy v praxi omezila na ty, které se týkaly např. zásobování ozbrojených sil. Naopak ty normy, které souvisely s přímými osobními povinnostmi občanů k vojenské službě a v jejich postojích se v té době spojovaly se zaniklou monarchií a jako takové převážně odmítaly, byly nahrazeny uvedeným branným zákonem.

Ještě do konce roku 1920 došlo ke zrušení těch rakousko-uherských zákonů, které v různých formách kodifikovaly válečné hospodářství a s tím související mimořádná opatření. Obdobně byly zrušeny i samostatné uherské zákony, platné také na území Slovenska. Mimo převzaté zákony se branné oblasti úzce týkala prozatímní ústava ze 14. 11. 1918, kodifikující vztah hlavy státu k branné moci. Ve dnech bezprostředně následujících po 28. říjnu 1918 byla aktivitou místních civilních a vojenských orgánů organizována shromáždění příslušníků armády, na nichž přísahali novému státu, když byli předchozím rozhodnutím zproštěni přísahy rakousko-uherskému císaři Karlovi.

1.2.4 Personalistika

Předpoklady personálního obsazení čs. armády byly předurčeny zejména národnostní strukturou důstojnického sboru rakousko-uherské armády, v níž měli naprostou převahu němečtí důstojníci. Podíl Čechů činil 4,8 % a Maďarů 9,3 %. Mezi důstojníky z povolání nebyli slovenští důstojníci a mezi záložními důstojníky činil jejich počet méně než 0,1 %.

Mimořádné poměry ovlivnily i formu přejímání vojenských osob, zejména v aktivní službě, tj. gázišťu do čs. armády. Po přísaze novému státu následovalo obvykle jednání osobní a stížnostní komise ministerstva národní obrany, která posuzovala schopnosti uchazeče o službu a faktory, která mohly být překážkou přijetí, zejména předchozí aktivitu ve službách monarchie, objektivně poškozující zájmy Čechů nebo Slováků.

Komise nepřijala řadu vyšších důstojníků c. a k. armády, i když se stali československými občany. Vláda v následujícím období po mírové konferenci přijala mezinárodní závazek hmotně zajistit tyto občany tzv. zaopatřovacími požitky, tj. určitého důchodu. Jejich osobní nároky nebyly vyřešeny jednorázově, řada případů se na různých úrovních posuzovala ještě ve 30. letech.

1.2.5 Materiální oblast

Ve srovnání s ostatními oblastmi existovala v materiální oblasti přímá a trvalá spolupráce mezi nástupnickými státy. Její nutnost byla dána zájmem všech zúčastněných získat výhodně co nejvíce vojenského materiálu z obrovských válečných zásob. Možnosti jednotlivých států ovlivňovat tento proces byly samozřejmě diferencované.

Rozdílné výchozí podmínky určovalo také množství vojenského materiálu na teritoriu nových států. Území ČSR bylo za války týlem, a proto se zde nacházelo jen málo materiálu, především určeného k výcviku záloh. Kromě toho po 28. říjnu 1918 se jednotky složené již z příslušníků jiných států vracely domů se zbraněmi, zatímco české a slovenské pluky byly při průjezdu rakouským a maďarským územím většinou odzbrojeny.

Vracející se francouzské a italské legie byly sice moderně vyzbrojeny, ovšem nemohly vyzbrojit další jednotky, protože samy potřebovaly zbraně a materiál pro boj na Slovensku a Těšínsku.

Ostatní nástupnické státy byly po materiální stránce v podstatě v lepší pozici. Maďarské území sloužilo jako týl fronty na Balkáně, rakouské pak fronty v Itálii. Materiál zde ponechaný

byl většinou moderní a nový. Z této situace těžilo zejména Rumunsko a Jugoslávie. Na území Německého Rakouska byly soustředěny centrální sklady výzbroje, záložní útvary, školy technických druhů vojsk, vše zásobené kvalitními moderními zbraněmi a materiálem.

Vzhledem k tomu, že pouze Vídeň měla ve své správě veškerý vojenský materiál zaniklé monarchie a pouze zde byl přehled o jeho skutečném stavu a dislokaci - s výjimkou změn vyvolaných rozkladem armády - byly zde také nejlepší podmínky pro budoucí činnost institucí, řešících dělení majetku bývalé císařské armády.

V rozporné atmosféře konce války vznikl ve Vídni Státní úřad pro vojenství, pověřený demobilizací v Rakousku a budováním vlastní armády. Kromě něho krátce působilo také „likvidující ministerstvo obrany“ plnící obdobné úkoly.

Dne 3. 11. 1918 byl výnosem Státní rady vojenský materiál na území státu zabaven a jeho evidence svěřena Úřadu pro zhodnocení materiálu, od března 1918 Hlavnímu ústavu pro věcnou demobilizaci. Ten zpracovával nové soupisy materiálu, k němuž byl přístup jiných států včetně ČSR omezen. Tyto práce byly postupně ovlivněny zájmy nástupnických států, které vytvořily vyslaneckou konferenci, scházející se každý týden ve Vídni. Konference zřídila jako svůj orgán Mezinárodní likvidační komisi a pro jednotlivá likvidující ministerstva svá kolegia zmocněnců. Tento systém splnil své poslání zvláště v tom, že zabránil sporům o majetek mezi státy a především s Rakouskem, které bylo pod značným tlakem ostatních. Dohled nad jednáním o dělení vojenského majetku měla komise Dohody o příměří.

1.4 Rozdělení československé armády v březnu 1939

Dělení československé armády v březnu 1939 probíhalo ve specifických podmínkách zániku ČSR a pod bezprostředním vlivem nacistického Německa. Tento fakt určoval základní rysy tohoto improvizovaného procesu, vynuceného vnějšími okolnostmi. Proto nemohlo ani dojít k jeho systematické přípravě.

Jistý předpoklad k plánovitějšímu procesu v elementární podobě vytvořily státoprávní změny pomnichovské republiky, zejména ústavní zákon ze dne 22. listopadu 1938 o kodifikování autonomie Slovenska a Podkarpatské Rusi. Na jejich základě armáda sice zůstávala jednotná a společná, vojenské složky všech stupňů nepodléhaly orgánům autonomních vlád a měly jen spolupůsobit při odvozech a ubytování vojska, staly se však základem pro následný tlak autonomistů právě ve vojenské oblasti.

Jednalo se zejména o požadavek dislokovat na Slovensku vyšší počet jednotek, zvláště speciálních, dále zde umístit pouze jednotky se slovenským mužstvem a veliteli. K tomu je třeba uvést, že v roce 1938 byla na Slovensku dislokována třetina mírových sil. Sloužilo tu 46,4 % všech slovenských důstojníků, 78,6 % slovenských rotmistrů a 77,5 % slovenských dělesloužících poddůstojníků. Doplňování mužstva fungovalo na teritoriálním základě.

Hlavní štáb již od října 1938 vzhledem k ozbrojeným srážkám s maďarskými a polskými polovojenskými formacemi na jihu a severu Slovenska posílil jeho území 12. divizí z Moravy, dalšími motorizovanými silami a letectvem. Celkem zde bylo dislokováno patnáct vyšších jednotek v síle divize.

Požadavek dodržení národnostního složení nebyl reálný, protože kontingent slovenských branců nemohl pokrýt potřeby zde dislokovaných útvarů. A pokud jde o důstojníky a rotmistry byla disproporce ještě podstatně větší.

Autonomní slovenská vláda prosadila 12. prosince 1938 požadavek zřídit institut vládních delegátů v ústředních ministerstvech. Na ministerstvu národní obrany působil Štefan Haššík, zástupcem ministerstva národní obrany ve slovenské vládě byl Ferdinand Čatloš. Z jejich aktivity vzešel nerealizovaný požadavek na ministerstvo národní obrany, aby byl zpracován přehled aktivních i záložních, případně penzionovaných slovenských důstojníků, které by slovenská vláda mohla navrhnout na místa, kde „jejich přítomnost bude potřebná nebo žádoucí“, jak bylo uvedeno doslova.

Jednotu armády současně cíleně oslaboval tlak ze strany části slovenské politické reprezentace, zaměřený především na prosazení posunu v ideovém působení na příslušníky armády. Aktivitu v tomto směru vyvíjeli v prvé řadě představitelé Hlinkovy gardy spolu s pokusy přímo vstupovat do řešení některých armádních, zvláště personálních otázek v jednotlivých posádkách na Slovensku. Touto formou postupně rostlo i napětí mezi místními slovenskými orgány státní správy a velením posádek. Organizování protičesky laděných akcí objektivně rozkládalo bojeschopnost armády. Její urychlená demobilizace a propuštění dvou ročníků prezenční služby znamenalo počátkem března 1939 snížení stavu na 90 tisíc mužů a organizační redukci na dvanáct divizí.

Vlastnímu zániku ČSR předcházela ve dnech 9.-13. 3. 1939 vojenská akce, jíž se čs. vláda pokoušela oddálit rozpad státu. Vyhlášení výjimečného stavu na Slovensku a obsazení některých institucí v Bratislavě - zejména vojenskými posilami z Čech - však vedle rozhodujícího tlaku nacistického Německa jen urychlilo jeho oddělení od českých zemí.

Vyhlášení samostatného Slovenského státu a okupace českých zemí německou armádou vytvořily zcela novou vojenskou situaci.

Čechy a Morava byly Hitlerovým výnosem ze dne 16. března 1939 zbaveny práva udržovat vlastní armádu. Měly pouze možnost „postavit vlastní svazky k udržování vnitřní bezpečnosti a pořádku“. Vytvořené vládní vojsko však nelze považovat na nástupnickou ozbrojenou složku po čs. armádě.

Vládní vojsko vzniklo výnosem protektorátní vlády ze dne 25. července 1939 jako „doprovod německé branné moci“. Kontinuitu nalezneme pouze v personální oblasti: ministerstvo národní obrany v likvidaci přeřadilo do vládního vojska 490 důstojníků, 2935 rotmistrů a 2515 dělesloužících poddůstojníků, původně s cílem později je využít při budování ilegální vojenské sítě Obrana národa. V letech 1940-1943 byl počet příslušníků vládního vojska upravován limitovaným nábořem. Organizační struktura, vyzbrojení pouze lehkými zbraněmi, materiální zabezpečení i zadávání úkolů se utvářely bez návaznosti na bývalou čs. armádu.

Podobu slovenské armády, brannou politiku slovenské vlády a vojenskou doktrínu zásadně ovlivnila Smlouva o ochranném poměru mezi Německou říší a Slovenským státem z 13. a 18. března 1939, jíž Německo získalo možnost přímého dohledu nad formováním a organizací slovenské armády. Byla např. potvrzena platnost existence tzv. ochranné zóny na západním Slovensku s dislokací německých jednotek. Na tuto smlouvu navazovala řada dalších opatření, zajišťující Německu ve vojenské oblasti vysoký stupeň kontroly a přímého vlivu. Obdobně si zabezpečili rozhodující vliv na produkci moderního zbrojního průmyslu v Pováží.

Vlastní legislativní stránku budování slovenské armády upravovala ústava Slovenské republiky z 21. července 1939 a branný zákon z 18. ledna 1940. Vnitroarmádní poměry se většinou řídily převzatými předpisy bývalé čs. armády. Částečně byly jen upraveny na základě bojových zkušeností německého wehrmachtu.

Slovenská armáda se začala formovat na základě delimitace jednotek bývalé čs. armády, dislokovaných na slovenském území. S postupným odchodem českých důstojníků přebírali velení jednotek slovenští důstojníci a rotmistři. Např. velení VII. armádního sboru v Bánské Bystrici převzal od generála Mánka major Imro, velení pluků mnohdy přebírali rotmistři.

Strukturálně se armáda formovala tak, že ze dvou až tří divizních a jednoho sborového velitelství vzniklo nové velitelství divize, ze zbylých částí dvou tří pluků vznikl nový pluk. Tento proces zpočátku řídilo stávající Zemské vojenské velitelství Bratislava v čele s F. Čatlošem. Na jeho základě se až později vytvořilo ministerstvo národní obrany. To stanovilo mírové počty armády na 25 tisíc mužů (950 důstojníků, 150 rotmistrů, 4800 poddůstojníků a 19 100 mužstva) a válečné počty na 52 tisíc mužů (1700 důstojníků, 300 rotmistrů, 7000 poddůstojníků a 43 000 mužstva).

Personální obsazení výstavby slovenské armády se řešilo převzetím všech 843 důstojníků a rotmistrů slovenské armády z bývalé čs. armády, od roku 1940 aktivací z moci úřední (zejména se jednalo o učitele z odstoupených pohraničních území) a dále jmenováním absolventů slovenských vojenských škol. Počty českých důstojníků a rotmistrů se snížily z 595 v březnu 1939, kdy se ještě řada z nich na naléhavou žádost slovenských státních orgánů významnou měrou podílela na obraně Slovenska proti maďarské armádě, až na konečných 51 osob v prosinci 1939. Ti také sloužili ve slovenské armádě i v dalších letech.

Výzbroj slovenské armády pocházela v převážné většině ze zásob bývalé čs. armády, které zůstaly na slovenském území po odchodu přechodně zde dislokovaných jednotek z českých zemí. Ty odcházely zpět do Čech s výbroj, v jednotlivých případech jim však byl materiál násilně odebírán Hlinkovou gardou. Snahu využít v plné míře zásob bývalé čs. armády vážně narušilo obsazení západního Slovenska německou armádou ihned po 15. březnu 1939 a ukořisťování zde uskladněného materiálu v hodnotě 1,5 miliardy korun a později v celkové hodnotě kolem 4 miliard.

Přesné kvantitativní zhodnocení majetku bývalé čs. armády nebylo možno pro nedostatek podkladů plně vyjádřit. Příslušné oddělení hlavního štábu MNO v likvidaci patrně na pokyn německých orgánů zjišťovalo v březnu 1939 hodnotu vojenského materiálu na Slovensku včetně vyčíslení materiálu, které by mělo Slovensko vrátit. Východiskem byla hodnota investic vojenské správy v letech 1918–1938 na Slovensku a počty branců ze Slovenska. Kritériem se stala tzv. poplatnost Slovenska, tj. podíl na zaplacených daních, což činilo 17 %.

V celkových investicích vojenské správy v hodnotě 19,120 miliard korun činily výdaje na Slovensko 9,260 miliard Kč (48 %). Jeho přímý daňový podíl činil pouze 3,250 miliardy Kč. České země tak zaplatily za investice na Slovensku 6,010 miliardy Kč.

Z celkového počtu 56 500 branců ze Slovenska pocházelo 14 900 osob (26,3 %). Pokud celkovému kontingentu branců pro rok 1938 příslušel vojenský materiál za 19,120 miliard Kč, pak slovenské části mělo náležet 5,030 miliard Kč (tj. uvedených 26,3 %).

Z celkových výdajů na Slovensku ve výši 9,260 miliard Kč činily vojenské stavby a válečný průmysl 1,7 miliardy Kč, což ovšem nebylo možno dělit a vracet, mobilní výzbroj a výstroj 7,560 miliard Kč, které dělit bylo možno. Protože Slovensko podle poměrné poplatnosti zaplatilo pouze 3,250 miliardy Kč a trvale zde bylo investováno 1,7 miliardy Kč, pak mu měla patřit výzbroj a výstroj za 1,550 miliardy Kč a nikoli 7,560 miliard Kč.

Hlavní štáb také propočítal pravděpodobnou mobilizační potřebu Slovenska, a to na 1,6 miliardy Kč, a přijal závěr, že Slovensko mělo, fiktivně, vrátit materiál v hodnotě 5,960 miliard Kč.

Lze souhlasit s historikem Tiborem Hochsteigerem, že „dělení armády mezi nově vzniklé státní celky je v novodobé historii Evropy natolik výjimečným jevem, že jen stěží nacházíme dějinné paralely, ze kterých by bylo možné vyvodit nějaké obecně platné zkušenosti“.

Přesto se ukázalo, a nota bene především z našich dějin, že v leccems se poučit lze. Rozdělení československé armády, jak bude dále prokázáno, probíhalo v řadě případů podle dost podobných algoritmů a mělo srovnatelné důsledky.

2. Anticipace možných problémů

Armáda pro svůj nejen federální charakter, ale i federální vědomí jejích příslušníků možný rozpad jednotného státu nepodcenila a včas analyzovala vzniklou situaci a anticipovala důsledky případného rozdělení ČSFR. Studie vycházely z vědomí, že unitární podoba státu se již přežila a je nutno vytvořit novou podobu společného státu. To se v polistopadovém období nepodařilo, stejně tak ani při jednáních představitelů vítězných politických stran, a to Václava Klause z Občanské demokratické strany a Vladimíra Mečiara z Hnutí za demokratické Slovensko, kteří měli na státoprávní uspořádání, stejně tak na průběh ekonomické reformy odlišné názory.

Vzniklá situace vzbudila širší evropskou i světovou pozornost, protože teritorium naší společné republiky vždy představovalo geopoliticky velmi exponovaný prostor a neřízený rozpad mohl být další signálem k celkové destabilizaci postkomunistického světa. Ve světě však začalo převažovat mínění, že tento rozpad je neodvratitelný. Líčené scénáře rozpadu měly jak optimistický, tak i katastrofický charakter. V západních reakcích se ve vztahu k situaci projevovaly znatelné rysy appeasementu. Profederativní postoje byly patrné u zbývajících zemí tzv. visegrádské trojky. Obavy byly především z nacionálních důsledků rozpadu, a to zvláště pokud jde o slovensko-maďarské vztahy a podřízení českého prostoru německému státu. Upozorňovalo se na to na to, že rozpad prověří historicky vytvořený versailleský bezpečnostní systém.

Prognostické úvahy upozorňovaly, že důsledkem rozdělení státu nebo oddělením Slovenska by se mohla změnit situace v karpatské kotlině, dojít i k rozpadu visegrádské trojky, resp. nevytvoření visegrádské čtyřky, což by ve svém důsledku znamenalo i změnu pohledu na nově se vytvořivší samostatné státy.

Kritickým místem se zvláště jevila existence maďarské menšiny na Slovensku, druhé největší maďarské menšiny po Rumunsku. A to zvláště proto, že by rozpadem státu došlo zároveň k eliminaci kladného působení Prahy. Toto jistě nebezpečí se ukázalo jako reálné (např. prohlášením maďarského předsedy vlády, že je představitelem všech Maďarů či prohlášením představitele maďarské menšiny na Slovensku, že v případě osamostatnění Slovenska budou žádat územní autonomii). K jistě pozitivní změně došlo v polovině roku 1994, kdy se změnila vláda jak na Slovensku, tak v Maďarsku.

Jisté reakce bylo možno zachytit i v Polsku, a to zvláště v prohlášení některých činitelů, že Slovensko jako státní útvar nemá historické oprávnění. Nebylo také možné přehlédnout, jaký vliv na vytvářející se situaci mohly mít historicky převážně pozitivní polsko-maďarské vztahy. Vznikající situace se také odrazila v určitých extrémních názorech na Ukrajině, zvláště těch lidí, kteří uvažovali o tom, že by se Ukrajina mohla stát v budoucnosti regionální velmocí, což se promítlo i ve sporadicky ve objevujících územních požadavcích. Znepokojení také vyvolávaly úvahy o event. reakcích Německa, zvláště sudetských Němců. Do určité míry

pak také zvýšený tlak rakouské strany na zastavení výstavby atomové elektrárny v Temelíně, které v různé míře intenzity trvá dosud.

Prognostická analýza ukazovala, že rozdělení Československa by pokud jde o Českou republiku skončilo s diskusí o možném rozštěpení ekonomické reformy do dvou národních systémově odlišných podob, vedlo ke snížení zátěže spojené s konverzí zbrojního průmyslu na Slovensku a celkově k urychlení ekonomického rozvoje. Pro Slovensko by pak znamenalo dovršení dlouhodobých emancipačních snah dosažením úplné nezávislosti i ve státoprávní podobě.

Na druhé straně se predikovalo, že rozpad by mohl vést k nové geopolitické situaci, a to až k balkanizaci středoevropského prostoru, což by ohrozilo bezpečnostní zájmy jak Čechů, tak Slováků, i destabilizovalo situaci ve střední Evropě. Vzniklé mocenské vakuum by se mohlo stát objektem zájmu některé z mocností, zvýšit hladinu konfliktnosti v Evropě a tím také zpomalit evropské integrační procesy. Nemluvě již o důsledcích postupného rozpadu vzájemné ekonomické závislosti obou republik a morální a psychické dopady.

Pokud šlo o Českou republiku, předpokládaly se problémy s obnovou mezinárodních smluv, snížení zahraničních kapitálových investic, zvýšení míry monetaristických tendencí v ekonomické reformě, snahy po radikálním se vypořádání s minulostí, zvýšení nebezpečí německého ekonomického vlivu, ztráta ekonomické nezávislosti, určitá míra germanizace atd.

Pokud šlo o Slovenskou republiku, předpokládalo se zvýšení nebezpečí národnostních sporů mezi Slováky a ostatními národnostmi (cca 20% populace), obnova nového státního centralismu, potlačování základních lidských práv a svobod, možné neuznání mezinárodně právní subjektivity Slovenska některými ze sousedů, vznesení nároků na revizi hranic, zvýšení nákladů na diplomatické zajištění samostatného státu, devalvace slovenské koruny, ztráta její konvertibility atd.

Je nutné uvést všechny tyto anticipované důsledky, i když se ve své katastrofické podobě při i po rozdělení Československa neprojeví. Přispělo k tomu i pokojné a profesionálně realizované rozdělení československé armády.

3. Charakteristika vojáků z povolání a vliv rozdělení armády

Pro efektivní řízení a velení je podstatná znalost pracovní motivace vojáků z povolání. Umožňuje poznat příčiny jejich chování a jednání, i volit vhodné formy a prostředky, jak vyvolávat, usměrňovat a udržovat jejich aktivitu.

Výzkum prokázal, že pokud jde o pracovní motivaci vojáků z povolání, byla dva roky po listopadu 1989 příznivá situace. Většina důstojníků a praporčíků měla k vojenské službě kladný vztah, jejich hodnotová orientace byla převážně pozitivní. Bylo tomu tak mj. proto, že v roce 1990 odešla značná část nespokojených vojáků z povolání z armády a zůstali většinou ti, kdo měli dobrý vztah k vojenské službě (80%). Dvě třetiny z nich chtělo sloužit až do konce produktivního věku, resp. dokud je armáda bude potřebovat. Zároveň se však vzhledem k vnitropolitické situaci výrazně zvýšily jejich sociální nejistoty.

Bylo patrné, že v souladu s koncepcí humanizace armády vzrostl zájem velitelského sboru o práci s lidmi. Zároveň však byl zjišťován menší zájem o výcvik, vlastní vojensko-profesionální přípravu a další činnosti, které mají pro realizaci základních funkcí armády podstatný význam.

Nepříznivá situace se projevovala také pokud jde o saturaci potřeb vojáků z povolání, a to zvláště pokud jde o možnost participativního řízení, pracovního zařazení, dostatku času k výkonu funkce i reprodukci pracovní síly, spravedlivou odměnu, prestiž vojenského povo-

lání, možnosti samostatného tvůrčího myšlení a jednání, uznání nadřízených, respektování názorů a návrhů, využití schopností, osobní vývoj a postup. Kritický byl také stav základních faktorů sociálního prostředí, v němž vojáci z povolání pracují a žijí.

Výzkumní pracovníci na základě šetření upozorňovali, že nedojde-li k uspokojení alespoň nejkritičtějších potřeb, lze s největší pravděpodobností očekávat, že se nepodaří aktivizovat vnitřní tvořivé síly vojáků z povolání a nedojde proto k očekávané změně autokratického stylu řízení, založeného pouze na příkazech a sankcích.

Sociální výzkumy také reagovaly na absenci personální politiky profesionalizace armády a neexistenci racionálních zásad personální práce při reorganizaci, redislokaci a snižování počtů armády. Bylo zjištěno, že hlavním problémem nebyla profesionalizace, ale reprofesionalizace, a to zvláště vzhledem k potřebám nové organizační struktury a zkracování délky vojenské základní služby. Konkrétně řečeno to znamenalo snížení možnosti celoživotního uplatnění v armádě ve prospěch vojáků z povoláním se střednědobými a především pak krátkodobými úvazky, tzn. ve prospěch nižších důstojníků, praporčíků a poddůstojníků. Současně se předpokládal růst skupiny vojenských profesionálů na výkonných a obslužných funkcích.

Z hlediska vzdělanosti to znamenalo postupný pokles počtu důstojníků s úplným vojenským vysokoškolským vzděláním i praporčíků s úplným středoškolským vzděláním a nábor nových vojáků z povolání s potřebným civilním vzděláním, jimž bude poskytnuto krátkodobější vojenské vzdělání. V opačném případě by nutně došlo ke stárnutí velitelského sboru, zhoršení jeho zdravotního stavu a mobilní neprůchodnosti pro mladé schopné vojáky z povolání.

Povinností velení armády bylo proto zajistit pro vojáky z povolání adekvátní výstupní podmínky a sledovat jejich uplatnění v civilních povoláních a v občanském životě. A to nejen z humanitních důvodů, ale i z hlediska zpětného vlivu na vojáky v činné službě. Zvláště již proto, že se koncepce celoživotního vojenského povolání přezila. Preferování zatím byli především nejstarší vojáci z povolání, zatímco o mladší nebylo postaráno v podstatě vůbec. Přitom za posledních deset let odešlo z armády, většinou dobrovolně, dvě třetiny mladých vojáků z povolání do 35 let a rok od roku odcházeli stále mladší a mladší. Nejzávažnější příčinou byly špatné mezilidské vztahy a špatná organizace práce.

Vojáci z povolání odcházeli z armády tedy zejména proto, aby si zlepšili životní podmínky, a to mnohdy i za cenu nižšího příjmu. Často proto přijímali zaměstnání, které vyžadovalo nižší vzdělání než absolvovali v armádě. Došlo proto i k degradaci jejich společenského statusu. I přesto však vypovídají, že se **jejich životní podmínky i pracovní uplatnění zlepšily**. Mj. to ovšem znamenalo, že jejich vojenská kvalifikace byla v občanském povolání nevyužita nebo dokonce nevyužitelná, a že tedy je mezi civilním a vojenským povoláním jistá propast. Většina těchto vojáků odcházela z armády bez její pomoci, a proto k ní neměli dobrý vztah.

Výzkum dále zjistil, že přibližně po patnácti letech činné služby nejsou již zpravidla vojáci z povolání schopni zahájit druhou životní kariéru bez trvalého poklesu životní úrovně. Proto by nejpозději do tohoto věku měli odejít a zůstat by měli pouze ti, kdo mají předpoklady pro výkon vojenského povolání jako celoživotního. Proto v armádách vyspělých demokratických států dostávají vojáci po krátkodobých úvazcích a po střednědobé službě (kolem čtyřiceti let) výsluhový důchod. Zároveň armády zajišťují rekvalifikaci vojáků z povolání a vojenské vzdělávání tu zároveň zajišťuje i výkon civilního povolání. K takovému řešení se dospělo také u nás.

Bohužel odchody mladých vojáků z povolání z armády byly takového rozsahu, že to ohrozilo její funkčnost. Důvod byl jednoduchý: armáda přestávala být pro stále větší počet

mladých vojáků z povolání přitažlivá, a proto z ní odcházeli. Nejčastějšími příčinami odchodu byly představy o možnostech výhodnějšího a lepšího uplatnění schopností mimo armádu, za nimiž se skrývala nespokojenost se současnými možnostmi seberealizace v armádě, nemožnost podnikat a nespokojenost se služebním zařazením, tj. vykonávanou funkcí. Dále to bylo nízké finanční ocenění vojenské služby spojené s pocitem nespravedlnosti hodnocení a odměňování, špatná organizace práce jako odraz malé koncepčnosti uskutečňovaných vnitroarmádních změn, špatné mezilidské vztahy, dlouhodobé odloučení od rodiny, nemožnost otevřeně vyslovovat své názory a kritiku, malá sociální jistota, nedostatky v materiálním a technickém zabezpečení života a činnosti jednotek a útvarů, omezování volnosti pohybu pro zajišťování bojové připravenosti a nízká společenská prestiž armády a vojenského povolání. Šlo o problémy dlouhodobě neřešené, nebo řešené neúčinnými opatřeními, i když je potvrdzovaly i předcházející výzkumy.

Vojenský ústav sociálních výzkumů zveřejnil výsledky výzkumu **o životní situaci bývalých vojáků z povolání, kteří odešli z armády v roce 1993**. Anketní šetření prokázalo, že naprostá většina těchto vojáků působí v civilní veřejnosti jako nositelé pozitivního mínění o armádě. I když většinou neodcházeli z armády dobrovolně, mají na roky, které v ní prožili dobré vzpomínky a nelitují, že část svého života obětovali vojenské službě. Pouze 16 procent respondentů vyjádřilo úlevu na tím, že jim změna politické situace v naší zemi a transformace AČR usnadnila přechod do civilu. Většina účastníků ankety se s tímto přechodem vyrovnala bez větších komplikací a poměrně rychle si dokázala najít stabilní a slušně placená místa. Nepochybně k tomu přispěla příznivá situace na pracovním trhu, nízká míra nezaměstnanosti a rozvoj soukromopodnikatelské sféry, v níž bývalí vojáci nejčastěji nacházejí pracovní uplatnění.

Nejkritičtější se k obraně, armádě a zejména k vojákům z povolání vyjadřovala skupina nejmladších respondentů ankety. U nich byly zaznamenány převážně negativní postoje ke kvalitě výzbroje AČR a ke všem hodnoceným aspektům úrovně dnešních vojáků z povolání. Protože šlo o skupinu respondentů, která neměla větší problémy s uplatněním v civilu, hlavním důvodem jejich nepříznivých postojů k armádě je nedostatečná identifikace se současnou podobou vojenské profese a nespokojenost s tím, že pro krátký čas služby jim při odchodu z armády nebyly poskytnuty větší finanční náležitosti.

Obecně bylo tedy možno říci, že **v podstatě rovnoměrně jsou příčinami odchodu mladých vojáků z povolání z armády reálné podmínky vojenské služby a možnosti uplatnění mimo armádu.**

Nebylo možno ani předpokládat, že vzniklou nerovnováhu bude možno u většiny dosud sloužících mladých důstojníků a praporčíků překonat poukazováním na vyšší mravní hodnoty a za pomoci ještě dostatečně neutvořené profesionální hrdosti. Proto byl predikován další růst odchodových tendencí, což vývoj plně prokázal. Krátkodobě bylo možno tyto tendence zastavit citlivějším řešením personálních problémů, dlouhodobě řešení však předpokládalo zásadní systémové změny (adekvátní organizační struktura, řízení pomocí cílů, materiální zajištění činnosti vojsk, personální práce – modely personálních drah, hodnocení podle výkonu, možnost osobního růstu, změny v systému náboru, výstupní podmínky, reforma vojenského školství, legislativní zabezpečení). To se dosud nepodařilo.

Výzkumná orientace se také nevyhnula tomu zkoumat mínění a postoje bývalých vojáků z povolání. Nejen z jisté stavovské solidarity a zájmu o jejich osudy, ale především proto, že bývalí **vojáci z povolání tvoří do značné míry veřejné mínění o armádě**. Šetření proběhlo koncem roku 1993, kdy došlo k nejpodstatnějším personálním pohybům v armádě, a týkalo

se právě skupiny vojáků z povolání, která v tom roce z armády odešla. Ověřovalo také efektivnost rekvalifikačních kursů, které pro ně organizovala armáda.

Od roku 1990 do konce roku 1993 odešlo z armády přes 25 tisíc vojáků z povolání. Největší skupina (39 %) opustila armádu v roce 1990, v roce 1991 odešlo 15 %, v roce 1992 to bylo 20 % a konečně v roce 1993 odešlo 26 % z uvedeného počtu. Z toho bylo 60 % důstojníků a generálů a 40 % poddůstojníků a praporčíků. V roce 1993 odešlo 6592 vojáci z povolání a za první dva měsíce roku 1994 odešlo 993 vojáci. 60 % vojáků z povolání odešlo z armády na vlastní žádost (z důvodů hodných zvláštního zřetele nebo po splnění převzatého závazku), 10 % do důchodu a 9 % pro organizační změny. K největším odchodům došlo v roce 1993 v civilních orgánech a organizacích, v teritoriálních útvarech, ministerstvu obrany, generálním štábu, v tylových útvarech a na velitelstvích svazků. Více než polovina odcházejících byla mladší než 40 let, více než třetina (35 %) mladší 30 let. Polovina jich sloužila méně než deset let. Třetina byla praporčíků, dvě třetiny důstojníků. Relativně se tedy zvýšila především odchodovost důstojníků.

I když šetření bylo provedeno poštovní anketou (návrstnost 38 %) a odpovídali spíše ti v civilu úspěšnější (většina respondentů je v civilním povolání spokojenější než s vojenským povoláním), přesto jsou zjištěny v mnohém zajímavá. Předně jen třetina se uplatnila ve státním a veřejném sektoru a dvě třetiny v sektoru soukromém (z toho dvě třetiny jako zaměstnanci a třetina jako zaměstnavatelé). Soukromou firmu vlastní 15 % respondentů. Stálé zaměstnání dosud nemělo 5 % a nezaměstnaných bylo 3 %. Bývalí vojáci se nejčastěji uplatili jako samostatní pracovníci, tj. ředitelé, dealeri, daňoví poradci, podnikatelé, manažeři, správní úředníci ap., z toho 25 % v humanitních oborech a 17 % v oborech ekonomických, technických a administrativních. Pětina vykonávala vedoucí místa. Zhruba 70 % bývalých vojáků se uplatnilo na nižších a středních místech managementu, 60 % vykonává profesi spojenou a řídicí funkcí, tj. s vedením podřízených. Pětina pracovala v dělnických profesích. Většina (82 %) vykonávala jen jednu profesi.

Při srovnávání civilního povolání s vojenským oceňovali na své nové profesi především slušné jednání se strany nadřízených, možnost uplatnit své schopnosti, možnost práce v zahraničí, spravedlivé odměňování za vykonanou práci, lepší kvalitu rodinného života, příjemné pracovní prostředí a vyšší společenskou prestiž civilní profese. Naopak ve vojenském povolání byly větší možnosti získat byt a byly tu blíže nespécifikované sociální jistoty. Polovina respondentů si zajistila místo ještě před odchodem z armády, druhá polovina ji hledala během jednoho až tří měsíců po odchodu do zálohy. Všichni oceňovali výstupní náležitosti vojáků z povolání, které umožňovali snáze překonávat obtíže spojené se změnou profese.

Jen polovina respondentů vykonávala profesi související s jejich vojenskou odborností. Ostatní vykonávali úplně jinou profesi, ale jen polovina litovala toho, že jim nové povolání neumožňuje využívat vojenské znalosti a zkušenosti, kdežto druhá polovina byla ráda, že dělá úplně něco jiného než v armádě. Nejčastěji vojáci z povolání uplatňují takové návyky jako je ukázněnost, schopnost podřídit se, dochvilnost a obětavost, dále praktické zkušenosti z práce s lidmi a z organizační práce, méně zkušenosti z práce s vojenskou technikou a vojenské teoretické vědomosti. Nejvíce postrádají praktické znalosti z civilního oboru, zvláště z legislativy, ekonomiky a finančnictví. Třetina se cítí handicapována nedostatečnou znalostí cizích jazyků, desetina prací s počítačem. Rekvalifikace jako výstupní náležitost je oceňována velmi málo. Ti, kdo však ji absolvovali, ji oceňují převážně kladně.

Rodinná situace bývalých vojáků z povolání se v naprosté většině nezhoršila, spíše se u 16 % zlepšila, především, že už nemusí dojíždět (u 2 % však dopomohla k rozpadu rodiny a 3 % kvůli novému zaměstnání musí dojíždět). Jen nepatrná část bývalých vojáků z povolání musela uvolnit vojenský byt, všem ostatním zůstal. Odchod z armády neměl také podstatný vliv na změnu zaměstnání manželky.

Životní úroveň se v průměru příliš nezměnila, a to především díky výsluhovému příspěvku, avšak výrazně diferencovala (u třetiny vzrostla a u další třetiny klesla, z toho u každého cca patnáctého značně). Polovina má příjem vyšší (třetina více než o dva tisíce), čtvrtina nižší. Pocit existenční nejistoty má třetina respondentů. Nejlépe jsou na tom ti, kdo okamžitě po odchodu do zálohy nastoupili do vedoucích funkcí v soukromém sektoru. A zároveň ti, kdo mohli navázat na vojenskou kvalifikaci. Nejhůře jsou na tom vojáci starší padesáti let, z nichž 70 % uvádí pokles životní úrovně. Dále jsou na tom hůře pracovníci v dělnických profesích a kteří pracují pouze příležitostně. Stejně jsou však na tom i někteří samostatní podnikatelé.

Pokud jde o vztah k armádě, téměř polovina bývalých vojáků důvěřuje vojenskému velení armády, civilnímu vedení však jen každý šestý, s převahou mladších vojáků z povolání. Kolem 85 % bývalých vojáků udržuje kontakty s bývalými spolupracovníky, zajímá se o dění v armádě. Polovina by však nedoporučila někomu z příbuzných sloužit v armádě (doporučila by to jen pětina). Také jen pětina by se znovu stala vojáky z povolání ve stejné odbornosti a desetina v jiné odbornosti. 60 % dotázaných bylo spokojeno se životem v armádě, 25 % nikoli. Čtyři pětiny nelitují, že byli v armádě, nespokojení byli až v posledních letech. Jen desetina lituje, že do armády vůbec vstoupila. Uváděnými příčinami jsou především nejistota vojenské služby, politické důvody, vztahy na pracovišti, jednání nadřízených, nespokojenost se službou, pracovními podmínkami, platem ap. i výhodné zaměstnání v civilu. Je patrné, že názory vojáků z povolání se začínají postupně blížit názorům občanské veřejnosti. Nositeli pozitivních názorů na armádu jsou spíše starší bývalí vojáci z povolání.

Obecně se dá říci, že **naprostá většina vojáků z povolání, kteří opustili armádu v roce 1993 působí v civilní veřejnosti jako tvůrci pozitivního mínění o armádě. Kritickými postoji se pak vyznačují zvláště nejmladší bývalí příslušníci armády.**

Na adaptaci bývalých vojáků z povolání v civilních povoláních měla vliv i **rekvalifikace, která je jim poskytována na náklady ministerstva obrany České republiky před propuštěním z armády.** V roce 1992 byl zřízen Institut vzdělávání a rekvalifikace. Přesto byla rekvalifikace poskytnuta jen každému dvacátému odcházejícímu vojákovi, v posledním období pak zhruba každému desátému. Zlepšení bylo podmíněno lepší informovaností o této možnosti (dříve o ní nevědělo cca 60 odcházejících, nyní jen 15 %, tzn., že 85 % je informováno). Proto s rekvalifikací bylo spokojeno až 90 % dotazovaných (s výsluhovým příspěvkem 75 % a s odchodným 65 %). Rekvalifikace také nejvíce pomohla cca pětina dotazovaných, zvláště v adaptačním období. S úrovní rekvalifikace byla nespokojena jen desetina. (Např. s přípravou na výkon dělnických profesí, podnikatelské činnosti, daňového poradenství a účetnictví byli spokojeni všichni, menší byla spokojenost s přípravou na obchodní činnost a řídicí funkce.) Spokojeni byli spíše starší vojáci se středoškolským vzděláním.

Rekvalifikovaní pracovníci se uplatnili více jako podnikatelé, nerequalifikovaní spíše jako zaměstnanci, kde více uplatňují předchozí vojenské vzdělání. Ze tří čtvrtin si civilní zaměstnání zajistili sami, v ostatních případech za pomoci známých, příbuzných, přátel, inzerce, zprostředkovatelské agentury apod. Ani jeden respondent o to nepožádal vojenskou správu! Rekvalifikovaní pracovníci pociťují výraznější existenční nejistotu, protože si zvolili

rizikovější profese, a jsou tudíž se svými profesemi méně spokojeni. S civilním povoláním je však spokojeno 90 % rekvalifikovaných respondentů, zvláště v oblasti daňového poradenství, účetnictví, podnikání a managementu. Např. zcela spokojeni jsou ti, kdo v civilní profesi mohli využít svou vojenskou kvalifikaci a jsou ve věku do třiceti let.

Je tedy patrné, že rekvalifikace je významným diferenciativním faktorem, který působí na sociálně ekonomické postavení bývalých vojáků z povolání. Rekvalifikace přispěla k tomu, že méně odchází i do dělnických profesí. Většina také svou rekvalifikaci v nové profesi uplatňuje. Vojenskou kvalifikaci využívá 58 % respondentů (v roce 1991 jen 47 %). Největší problémy s jejím využíváním mají vojáci na velitelských funkcích. Využívají se však některé její složky, resp. návyky jako např. ukázněnost, schopnost podřídit se, dochvilnost, obětavost, zkušenosti z vedení lidí, práce přesčas, organizační zkušenosti, znalost území ap. Zvláště však bývalým vojákům chyběly znalosti legislativy, financí, ekonomiky, fungování podniků, jazyků a práce s počítači. Snížilo se využití vojenské kvalifikace, nejspíš proto, že vznikají nové profese. Zároveň to ukazuje, že vojenské vzdělání málo počítá s přípravou na tzv. druhou kariéru po skončení služby v armádě, která v budoucnosti nemůže být pro všechny celoživotním povoláním.

Transformace armády má své důsledky v osobním a rodinném životě vojáků z povolání. Předně se postupně začíná zhoršovat bytová situace vojáků z povolání (dvě třetiny jich dosud bydlely ve státních bytech, jen pětina u rodičů, desetina ve vojenských ubytovnách a pouze pětadvacetina v rodinných domcích). Armáda již v roce 1992 přišla o více než dvacet tisíc bytů (pokles z 98 tisíc na 75 tisíc, z toho v České republice o 14 tisíc). Přesto v tu dobu pro značné odchody vojáků z povolání, spojené mnohdy i se stěhováním, se zkrátila čekací doba ještě ze dvou let na jeden. Žádostí bylo osm tisíc, je dva tisíce však byt nemělo, tj. asi 4 % vojáků z povolání. S bytovými podmínkami bylo spokojeno jen 56 % vojáků, zvláště pro nedostatečnou velikost. Relativně dobrá bytová situace většiny vojáků z povolání je znehodnocována zejména dojížděním, odloučením od rodin a stěhováním. Dojíždění se týká až poloviny dotazovaných, z redislovaných útvarů pak dvou třetin. Polovina z dojíždějících se do nových posádek převážně z rodinných důvodů nechtěla přestěhovat, protože si ve starých posádkách vybudovala dobré sociální a hmotné zázemí. Jsou pro ně výhodné i finanční kompenzace za dojíždění. Odloučena nikdy nebyla v tu dobu více než čtvrtina vojáků z povolání (v roce 1987 téměř třetina). Nárůst odloučených byl podmíněn redislokací, protože v nových posádkách dostala ihned byt jen třetina důstojníků a praporčíků. Odloučenost negativně ovlivnila rodinný život více než poloviny ženatých respondentů (u 33 % specifikováno jako nedorozumění, u 17 % jako příčina konfliktů a u 2 % vedla k rozvodu). Z rozvedených jen 12 % nežilo nikdy odloučeně. Při redislokaci však změna posádky vyhovovala dvěma třetinám setřených. Častější stěhování objektivně podmiňuje nárůst konfliktů v rodině. Zatímco u těch, kdo se dosud nestěhovali se konflikty vyskytují jen u každého dvacátého, u stěhujících se pětkrát již u každého třetího. Bytová a rodinná situace působí na spokojenost se službou v armádě. Z odloučených je s ní spokojeno jen 57 %, z ostatních 80 %. Podobně je tomu u dojíždějících a často se stěhujících. Odloučení se negativně projevuje i životní úrovni rodin. Rodiny vojáků z povolání jsou lépe vybaveny předměty dlouhodobé spotřeby, méně však nemovitostmi, kterých se navíc musí při redislokaci vzdát.

Transformace armády ztížila také možnosti zaměstnání manželek vojáků z povolání (jejich zaměstnanost se snížila o 20 %) a umístění jejich dětí do předškolních zařízení. Manželky mají také menší možnost využívat v zaměstnání svou kvalifikaci, a to zvláště ty, které se v poslední době stěhovaly (65 % má zaměstnání neodpovídající jejich kvalifikaci - ve srovnání se 41 %

ve stálých posádkách a 39 % před rokem 1990). Pro polovinu rodin byl příjem manžela jediným příjmem (dříve jen pro třetinu).

Dříve také manželky hlavně nepracovaly proto, že pečovaly o malé děti, nyní proto, že není dostatek přijatelných pracovních příležitostí. Dalšími důvody pak jsou nemožnost sehnat jakoukoli práci, umístit děti do předškolních zařízení (snížení z 84 % na 58 %), častá nepřítomnost manžela doma a zdravotní důvody. Snížila se o možnost pomoci širší rodiny.

Řadou humanizačních opatření se zvýšilo množství volného času vojáků z povolání, a to zvláště udělováním náhradního volna za služby, krátkých dovolených, prodloužením řádné dovolené, snížením počtů služeb ap. Pracovní doba se tak snížila z průměrných deseti hodin denně na devět. Méně se to však týkalo reorganizovaných a redislokovanych jednotek. Kromě sportovních možností se však zhoršily všechny ostatní podmínky pro využití volného času. Mj. i proto, že řada útvarů byla redislokována do posádek, kde dříve byla sovětská vojska, tedy do zhoršinou zdevastovaných prostorů a v menších lokalitách. V nových posádkách se také zhoršily celkové životní podmínky (zásobování, vzdělání, služby, lékařská péče, úřady, vztahy obyvatel ap.). **Celkově je patrné, že organizační změny vážně zasáhly do života vojáků z povolání a nadřízení tomu věnovali jen malou pozornost.**

Leptší situace byla pouze při řešení bytových problémů, stravování a uvolňování k návštěvě rodin. Podle mínění dotazovaných u poloviny z nich životní úroveň klesla částečně, u třetiny značně. Jen každý pětadvacátý konstatuje zlepšení. Přitom rodinný život je primární hodnotou vojáka z povolání. Do pozadí však ustoupily zájmy o veřejnou činnost. Začíná se projevovat vyšší zájem o vedlejší pracovní činnost, který by kompenzoval nedostatečné odměňování.

Některé změny v osobním a rodinném životě vojáků z povolání, zejména pokles životní úrovně, nespokojenost s výší služebního příjmu, nárůst odloučenosti od rodiny atd., se negativně projeví v úrovni celkové spokojenosti v armádě. Zvýšil se počet nespokojených a snížil počet spokojených s výhradami a celkově spokojených. Nejvyšší míra nespokojenosti je u redislokovanych a dále u reorganizovaných útvarů. Jen čtvrtina vojáků má pocit existenční jistoty, dvě třetiny pociťuje nejistotu, což spolu se zbytkem tvoří tříčtvrtinovou většinu bez pracovních perspektiv. Šetření osobních pocitů ukázalo, že 27 % vojáků z povolání cítí strach, obavy a nejistotu, 23 % bezmocnost, 16 % nekld a nesoustředěnost, 10 % únavu, 8 % vztek a zuřivost a 1 % nudu. Jen 9 % má pocit vyrovnanosti, 4 % si myslí, že vše jde, jak má a pouze po jednom procentu mají pocit úspěchu a že se vše daří či pocit štěstí.

Ke špatným pocitům vojáků z povolání přispívá jejich nízká informovanost. Manželek se stav dotýká ještě vážněji, protože pocit strachu, obav a nejistoty má téměř dvojnásobné množství, než manželé - 47 %. Jen o něco více než třetina vojáků z povolání se orientovala na službu v armádě jako celoživotního povolání, resp. jak dlouho je armáda bude potřebovat. Jde však především o vojáky sloužící více než dvacet let, tedy čtyřicetileté a starší. Stejný počet považuje službu v armádě za dočasnou, v podstatě čekají na dovršení nároku na příspěvek za službu. Téměř třetina pak uvažuje o aktuálním odchodu z armády, a to většinou, jak se jim naskytne v civilu vhodná příležitost.

Samostatným problémem je **sociální zabezpečení vojenských důchodců**. Výzkum prokázal, že neodpovídá jejich potřebám, protože téměř se všemi formami sociálního zabezpečení nejsou vojenští starobní důchodci spokojeni. Míra jejich spokojenosti souvisí s jejich celkovou životní spokojeností. Třetina má zájem o novou formu sociální péče - domovy vojenských důchodců. V aktivitách preferují důchodci pasivní formy. Jen čtvrtina má zájem o činnost v klubech vojenských důchodců. Armáda poskytuje svým bývalým příslušníkům v naprosté

většinu jen péči vyplývající ze zákonů. Jiné formy téměř neexistují. Vyjadřuje se tak dvě třetiny dotázaných.

Míra úmrtnosti vojáků z povolání je dvakrát nižší než u ostatní mužské populace. Průměrná střední délka vojenských starobních důchodců je 13,85 roků, tzn. že dožívají o 3 až 5 let déle než ostatní mužští důchodci. Střední délka života devatenáctiletých vojáků z povolání je o osm let delší než u obecné populace stejného věku. S růstem věku se rozdíl postupně zmenšuje až u nejstarších věkových kategorií zaniká. Tzn. že vliv specifické zátěže, typické pro vojenskou profesi se na úmrtnosti vojáků z povolání projevuje se značným časovým odstupem. Starobním důchodcům bylo při odchodu z armády v průměru 52 let, starobní důchod jim byl přiznán v průměru v 57 letech. Po odchodu z armády byla jejich průměrná délka života více než 18 let. Starobní důchod pobírali 13 let. Průměrný věk jejich úmrtí byl 70,8 roku. Střední délka života vojáků z povolání, kteří odejdou do starobního důchodu v 56 až 66 letech je 20,44 roku.

Lepší parametry vojáků z povolání jsou pravděpodobně podmíněny skutečností, že vojákem z povolání se může stát jen občan s dobrým zdravotním stavem, péče o jeho zdraví je na vyšší úrovni, více pečují o tělesnou zdatnost, má vyšší vzdělanostní a kulturní úroveň i kvalitnější životní styl.

Ambivalentní důsledky personální transformace armády, odzbrojovací procesy, snižování počtů armád, růst pacifistických nálad i poměrně vysoká míra zaměstnanosti vedou stále k pesimističtějším vizím pokud jde o personální zajištění existence armády. Zatím byly základním zdrojem obnovy praporčíckého a důstojnického sboru především střední vojenské odborné školy a gymnázia. Např. na vojenské vysoké školy přichází v současné době dvakrát až třikrát více absolventů vojenských středních škol, zvláště vojenských gymnázií, než civilních maturantů.

Vojenská gymnázia však ministerstvo obrany ruší. Nemluvě již o tom, že se vyžaduje středoškolské vzdělání i pro praporčíky. Proto se velení armády začalo mj. zabývat i možnostmi rekrutace absolventů civilních vysokých škol do Armády České republiky.

Šetření se zaměřilo na studenty a absolventy lékařských a technických fakult. Při vysoké míře odmítnutí vyplnit dotazník (až 85 %), projevila zájem o vojenské povolání jen třetina respondentů, a to nejčastěji na dobu do pěti let. O dlouhodobější službu má zájem jen každý patnáctý, a to zvláště z řad nezaměstnaných lékařů. Zájemci požadují finanční náhradu v rozsahu 80 až 120 tisíc Kč, měsíční stipendium 1800-2000 Kč (mimo event. školné), čistý měsíční příjem 10 až 15 tisíc Kč, a za to jsou ochotni sloužit na délku závazku 1,5 až 2 roky služby za každý rok studia. Dalším faktorem při rozhodování vstoupit do armády je možnost volby místa posádky a přidělení bytu. Značná část dotazovaných podmiňuje volbu vojenské profese také postavením armády ve společnosti.

Zájemci o službu v armádě preferují stálou a dobře organizovanou práci v dobrém kolektivu, sociální jistoty, možnost profesionálního vzestupu, dosažení společenského postavení a úspěchu. Většinou však vůbec nejsou informováni o životě a práci v armádě.

Je zřejmé, že v budoucnosti je možné, stejně jako např. v USA, získat zájemce o vojenské povolání mezi studenty a absolventy civilních vysokých škol. Předpokládá to ovšem dlouhodobou koncepci a ekonomickou kalkulaci, zda se takový postup vyplácí a ve kterých případech. Postgraduální vojenská příprava těchto zájemců o vojenské povolání by však v každém případě měla být tak náročná, aby dosahovali přinejmenším stejné profesionální úrovně jako absolventi vojenských vysokých škol.

Literatura:

- ANDREJČÁK, I.: Jak se dělí armáda. Rozhovor *Hospodářských novin* 17. 12. 1992.
- ADAMEC, M., SVOZIL, P., APANASENKO, V., ŠIMŮNEK, P.: Problematika vyzbrojování armád nástupnických států. *Vojenské rozhledy*, mimořádné číslo 1992, s. 59.
- ANGER, J.: Vznik Slovenskej armády v roku 1939. Z vojenskej histórie Slovenska 1918-1948. *Zborník vedeckých štúdií*. Trenčín 1994.
- CVRČEK, J.: Rozdělení armády a společenskovední poznání jako hodnota. *Vojenské rozhledy*, mimořádné číslo 1992, s. 27.
- ČEJKA, E.: *Československý odboj na Západě*. I. díl. Správa sociálního řízení FMO, 1992.
- ČEJKA, E.: *Československý odboj na Západě*. II. díl. Správa sociálního řízení FMO, 1992.
- HAVLÍČEK, J.: K otázce formování a národnostního složení velitelského zboru československé armády v letech 1945 - 1948. *Historie a vojenství* č. 2/1993.
- HAVLÍČEK, J.: Národnostní složení velitelského zboru Česko-slovenské armády v letech 1945-1948. Z vojenské historie Slovenska 1918-1948. *Zborník vedeckých štúdií*. Trenčín 1994.
- HOCHSTEIGER, T.: Zkušenosti z dělení armád ve dvacátém století. *Vojenské rozhledy*, mimořádné číslo 1992, s. 99.
- JANOŠEK, J.: Profesionalizace a dělení armády. *Vojenské rozhledy*, mimořádné číslo 1992, s. 87.
- MĚCHÝŘ, J.: *O novodobých dějinách Československa*. Správa sociálního řízení FMO. Praha 1991.
- NAVRÁTIL, J.: K otázce výstavby Československé armády před rokem 1968. *Historie a vojenství* č. 5/1992.
- NĚMEC, J.: Úvahy o profesionalizaci armád nástupnických států po zániku ČSFR. *Vojenské rozhledy*, mimořádné číslo 1992, s. 79.
- NOHEJL, V.: Armády podle národností. (Na Slovensku jen slovensky. U nás se o změně uvažuje. Problém umělé vytvořený) *Svoboda, list pro Moravu a Slezsko*, 22. 2. 1995.
- POKORNÁ, A., HOFMAN, P., STEHLÍK, E.: *Československá armáda 1918-1938*. Správa sociálního řízení FMO, 1991.
- RAŠEK, A.: Dědictví a šance pro novou českou a slovenskou armádu. *Vojenské rozhledy*, mimořádné číslo 1992, s. 11.
- RAŠEK, A.: Armády se mohou rodit dělením. *Reportér* 49/1992.
- RAŠEK, A.: Sociální souvislosti organizačních a dislokačních změn. *Výběr statí pro výchovu, vzdělávání a rekvalifikaci*, červenec 1991.
- RAŠEK, A.: Vojenské aspekty české politiky v Evropě. *Výběr statí*. Duben 1993.
- ŠIMUNOVIČ, P.: Národnostní otázka v Slovenskej armáde a česko-slovenských zahraničních jednotkách 1939-1945. Z vojenskej histórie Slovenska 1918-1948. *Zborník vedeckých štúdií*. Trenčín 1994.
- ŠKRABAL, M., VLACH, O.: Přístupy k vypracování vojenské doktríny České republiky a Slovenské republiky. *Vojenské rozhledy*, mimořádné číslo 1992, s. 31.
- ŠTEMBERA, M.: K některým problémům obrany rozděleného Československa. *Vojenské rozhledy*, mimořádné číslo 1992, s. 46.
- VALACH, F., BODLÁK, M.: K tvorbě strategie obrany po rozdělení států. *Vojenské rozhledy*, mimořádné číslo 1992, s. 36.
- ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z.: Postavenie Čechov v Slovenskej republike (1939-1945). *Historie a vojenství* č. 1/1991.
- Armáda Slovenskej republiky* 1994. Ministerstvo obrany Slovenskej republiky 1995.
- Bezpečnost pro Evropu. Postoje veřejnosti a politické opce*. Výzkumný program Bezpečnost pro Evropu, středisko pro rozvoj zahraniční politiky. Prosinec 1992.
- Bezpečnostní politika České republiky*. (Výzkumný projekt.) Studijní sešity. Ústav mezinárodních vztahů. Praha 1994.
- Bílá kniha o obraně České republiky*. Ministerstvo obrany České republiky. Redakce Impuls. 1995.
- Czechoslovakia on the Road to Reform: Challenges and Opportunities for U. S. Policy*. The Atlantic Council of the United States, Task Force on Czechoslovakia. February 1991.
- Československá armáda. Praha: *Fakta*. FMNO, duben 1990.
- Československá armáda. Praha: *Fakta*. FMNO, červen 1990.
- Dozvyky armádního dělení. O článku ve slovenském deníku Pravda referují *Hospodářské noviny* 6. 3. 1995, s. 4.
- Initial Report. Security for Europe Project*. Brown University. December 1992.
- Program opatření vlády ČSFR proti živelnému a neustavnému zániku federace a proti případnému riziku vyvolávání konfliktů mezi občany v souvislosti s řešením státoprávních otázek*. Praha, říjen 1992.
- Programové prohlášení vlády České a Slovenské Federativní Republiky*. Praha, říjen 1992.
- Přísahali jsme republice. *Pamětní sborník k 50. výročí vzniku první československé vojenské jednotky v SSSR*. Ústřední výbor Českého svazu bojovníků za svobodu, 1992.
- Slovenská armáda poškozena při dělení federace. Zpravodaj ČTK Bratislava 31. prosince 1994 o článku v deníku *Práca*.
- Ve slovenské armádě se nesmí mluvit česky. *Mladá fronta Dnes* 23. 1. 1995.

Volby. *Sborník kolektivu autorů*. Nakladatelství EGEM. Praha 1993.

Zborník dokumentov k českým a slovenským dejinám. Vysoká vojenská pedagogická škola, katedra historie. Bratislava 1991.

Z vojenskej histórie Slovenska 1918-1948. Zborník vedeckých štúdií. Trenčín 1994.

Nepublikované interní texty:

HOLUB, M.: Národnostná otázka v spoločnosti a v armáde. Interní studie pro NMO/SHV, březen 1991.

Asociace slovenských vojaků. *Aktuální analýza II*. Oddělení vnějších vztahů. Správa pro styk s veřejností FM0. 29. 4. 1992.

Bezpečnostní politika státu a vojenská doktrína České republiky. Institut pro strategická studia Praha, březen 1993.

Českoněmecké vztahy za první republiky a za druhé světové války. Vojenský historický ústav, Praha, 1990.

Dva případy dělení v moderních dějinách dvacátého století (Švédsko-Norsko, Anglie-Irsko). *Interní materiál Vojenského historického ústavu pro potřeby NMO SHV*, Praha 1992.

História, súčasnosť a perspektívy ZVM. *Materiál ZVM z konferencie v Táboře* 26. dubna 1991.

Mravní a osvětová výchova vojska ČSR 1918-1939 z hlediska norem. Vojenský historický ústav, Praha 1990.

Návrh obrannej doktríny Slovenskej republiky. Bratislava, červen 1994.

První výročí zahájení transformace AČR. *Informace z tiskové besedy MO ČR*. Červen 1994.

Průběh mimořádného hodnocení vojáků z povolání AČR. *Informace z tiskové besedy*. Srpen 1993.

Rozdělení rakousko-uherské armády v roce 1918. *Interní materiál Vojenského historického ústavu pro potřeby MO SHV*, Praha 1992.

Rozdělení československé armády v březnu 1939. *Interní materiál Vojenského historického ústavu pro potřeby MO SHV*, Praha, 1992.

Sociální souvislosti a důsledky rozdělování Československé armády. Praha, říjen 1992.

Výzkumná literatura:

Historické souvislosti vývoje územního uspořádání ČSFR a rizika vzniku samostatné České a Slovenské republiky. Zpracoval Felcman, O. Institut pro strategická studia. Praha, 1992.

NATO a EU mají společné strategické zájmy. Nadále prosazujeme rozhodnutí přijatá na washingtonském summitu a následném ministerském setkání, abychom mohli zvětšit spolupráci mezi NATO a Evropou. Úspěch naší spolupráce je evidentní v naší snaze obnovit mír a vytvořit podmínky pro prosperující a demokratickou společnost na Balkáně. Události z 11. září 2001 podtrhly důležitost větší průhlednosti a spolupráce mezi oběma organizacemi v otázkách společného zájmu souvisejícího s bezpečností, obranou, a zaručení krizového řízení. Chceme pokračovat ve snaze dosáhnout dalšího pokroku i v dalších aspektech našeho vztahu, s vědomím nutnosti najít řešení, které by bylo ku spokojenosti všech spojenců ve věcech účasti evropských spojenců, kteří nejsou členy EU, abychom dosáhli skutečného strategického partnerství.

*Z pražské deklarace summitu NATO
21. – 22. XI. 2002*